

Bartosz Mickiewicz

Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

TENDENCJE ZMIAN POZIOMU WYKSZTAŁCENIA LUDNOŚCI ROLNICZEJ I SPOSOBÓW KIEROWANIA GOSPODARSTWEM ROLNYM¹

*TENDENCIES OF CHANGES OF THE LEVEL OF RURAL INHABITANTS
EDUCATION AND WAYS OF FARM MANAGEMENT*

Słowa kluczowe: wykształcenie rolnicze, czynnik ludzki, kierowanie gospodarstwem rolnym

Key words: agricultural education, human factor, farming of agricultural holding

Abstrakt. Celem badań było przedstawienie zmian, które zaszły w poziomie wykształcenia ludności rolniczej w okresie pomiędzy spisami rolnymi z 2002 i 2010 r. Do istotnych czynników wpływających na proces kształtowania czynnika ludzkiego zaliczono wzrost wymagań wobec osób kierujących gospodarstwem rolnym, wynikający z zasad spełniania wymogów wzajemnej zgodności. Wyniki spisu rolnego wykazały, że coraz więcej młodych osób przejmując zarządzanie gospodarstwem. Tylko 36,4% osób kieruje nim 21 i więcej lat. Następuje wyraźna rotacja pokoleń w kierunku odmłodzenia pokolenia rolników indywidualnych.

Wstęp

Występujące w rolnictwie czynniki produkcji w postaci ziemi, kapitału i pracy nie wyczerpują wszystkich kategorii ekonomicznych. Wśród badaczy narasta przekonanie, że czynnik pracy należy wzmocnić dodatkowym elementem w postaci tzw. czynnika ludzkiego, który w niektórych opiniach urasta do rangi czwartego, a przy tym samodzielnego czynnika produkcji [Wawrzyniak, Wojtasik 2001]. Czynnikiem pracy ogniskuje w sobie jak w soczewce różne atrybuty pracy w postaci roli i spełnianych funkcji, zasobów ludzkich, potencjału intelektualnego wyrażonego stopniem wykształcenia, a także umiejętności zawodowych i doświadczenia. Czynnikiem ludzki ma możliwości adaptacyjne, a jednocześnie kreatywne, pozwalające na szybkie dostosowanie się do zmieniającego się otoczenia rolniczego.

Po integracji Polski z Unią Europejską (UE) zwraca się coraz więcej uwagi na jakość kapitału ludzkiego w rozwoju gospodarczym oraz podniesienia konkurencyjności i produktywności rolnictwa. W programie rozwoju kapitału ludzkiego, który łączy się logicznie z odnowioną *Strategią lizbońską*, postawiono wyzwania uczynienia z Europy bardziej atrakcyjnego miejsca pracy, rozwijania wiedzy i innowacji oraz tworzenia większej liczby miejsc pracy. Do priorytetów zaliczono edukację, integrację społeczną, rozwój potencjału adaptacyjnego pracowników i silniejsze powiązanie z potrzebami gospodarki opartej na wiedzy. Według Miś [2010] podstawowym wskaźnikiem jakości kapitału ludzkiego jest wykształcenie. W wykształceniu należy zwrócić uwagę na czynniki, które decydują o tym, w jakim tempie wieś będzie nadrabiać zapóźnienia w stosunku do miasta i krajów wysoko rozwiniętych. Zdaniem Wilkina [1998] wykształcenie jest powszechnie uznawane za główny element kapitału ludzkiego, najważniejszego czynnika rozwoju cywilizacyjnego i gospodarczego. Za jedną z barier rozwoju obszarów wiejskich w Polsce uznaje się niskie wykształcenie ludności rolniczej [Kłodziński 2005]. Do tej tezy skłaniał się Klepacki [2007], który stwierdził, że wiedza o tym, jak uzyskać określony produkt oraz jak zdobyć umiejętność jej zastosowania, jest kluczową sprawą dla rozwoju obszarów wiejskich. Poza tym zauważył on, że siła ekonomiczna i etap rozwoju państwa bardziej wynikają z poziomu stosowanej technologii produkcji i innych zastosowań wiedzy aniżeli jakości użytkowania gleb. Coraz większego znaczenia nabiera informacja, nauka i kreatywność jednostek ludzkich.

¹ Projekt badawczy został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki, nr projektu N N305 037240.

Materiał i metodyka badań

Poznanie stopnia wykształcenia ludności pracującej w rolnictwie ma poważne znaczenie społeczno-gospodarcze. Istnieją badania wskazujące, że rolnicy legitymujący się wyższym poziomem wykształcenia wykazują większą skłonność do modernizacji gospodarstw rolnych, są bardziej otwarci na absorpcję innowacji rolniczych, wsłuchują z większą uwagą w porady doradcy, a ponadto szukają na własną rękę nowych rozwiązań.

W przeszłości, gdy polityka rolna faworyzowała sektor uspołeczniony w rolnictwie, badania statystyczne rolników indywidualnych miały powierzchowny charakter. Interesowano się bardziej produkcyjno-ekonomicznym kierunkiem funkcjonowania gospodarstw rolnych, a nie kondycją edukacyjną społeczności rolniczej. Ukazane badania ludności rolniczej w narodowych spisach powszechnych dostarczają ogólnych danych na temat wykształcenia osób zamieszkałych na obszarach wiejskich. Dopiero bardziej pogłębione badania uzyskano w powszechnych spisach rolnych z lat 2002 i 2010. W układzie wojewódzkim przedstawiono tendencję zmian potencjału intelektualnego ludności wiejskiej oraz wskazano odpowiedź na pytanie, kto kieruje gospodarstwem rolnym, gdyż funkcje kierownicze ściśle wiążą się z procesem podejmowania decyzji, które są szczególnie ważne w dobie szybko następujących zmian.

Wyniki badań

Zmiany poziomu wykształcenia ludności rolniczej między spisami rolnymi z 2002 i 2010 r.

Przeprowadzone spisy rolne w 2002 r. i 2010 r. miały na celu ogólną ocenę zmian jakie zaszły po procesie integracji z krajami UE. Ponadto, celem spisu było dostarczenia informacji z dziedziny rolnictwa, na temat kierunków przemian w położeniu rolników i ich gospodarstw rolnych. Wyniki badań przedstawiono w układzie poszczególnych województw. Przyjęcie województwa jako podstawowego poziomu podziału terytorialnego kraju miało zasadnicze znaczenie dla strategii rozwoju regionalnego i odpowiadającym im programom. Województwo jest głównym adresatem polityki strukturalnej UE, przez którą lokuje się środki wsparcia wspólnej polityki rolnej (WPR).

UE nie stawiała formalnych wymagań odnośnie wykształcenia rolniczego osób korzystających z dopłat bezpośrednich i programów rozwoju obszarów wiejskich, z wyjątkiem niektórych działań finansowanych w ramach instrumentów wsparcia WPR, jak np. działania ułatwienia startu młodym rolnikom (co najmniej wykształcenie średnie). Natomiast wobec wszytkich rolników dysponujących gospodarstwami powyżej 1 ha i korzystających z dopłat bezpośrednich stawiano wymagania spełniania zasad wzajemnej zgodności (*cross compliance*), odnośnie do podstawowych wymagań w zakresie zarządzania (SMR) oraz zasad dobrej kultury rolnej zgodnej z ochroną środowiska (GAEC) [Prus, Wawrzyniak 2011].

W okresie między spisami rolnymi z lat 2002 i 2010 zachodziły zmiany, które powstawały pod wpływem różnych czynników, m.in. przystąpienie Polski do UE w 2004 r. Ważność tego zjawiska wynikała przede wszystkim z przyjęcia innej filozofii gospodarowania w rolnictwie, którego ramy wyznaczała WPR. Rolnicy przez akt akcesyjny stali się członkami szerszej społeczności wiejskiej, która wymagała wielu procesów dostosowawczych i podjęcia działań modernizacyjnych oraz restrukturyzacyjnych. Wśród nowych elementów można wskazać dopłaty bezpośrednie i fundusze PROW, przy czym płatności były związane z odpowiednim postępowaniem w gospodarstwach rolnych, które wymagało przygotowania teoretycznego i praktycznego w celu ich wdrożenia.

Zmiany poziomu wykształcenia przedstawiono w odniesieniu do wszystkich jednostek powyżej 0,1 ha, bez wyodrębnienia na tym etapie badań prowadzonych przez GUS gospodarstw powyżej 1 ha, które są interesujące w kontekście WPR. Skalę tego zjawiska można zilustrować na przykładzie liczby gospodarstw rolnych ogółem i powyżej 1 ha. Według spisu rolnego z 2002 r., wśród ogółu gospodarstw rolnych wynoszącego 2933,2 tys., było 1956,1 tys. (66,6%) powyżej 1 ha, czyli prawie 977,1 tys. małych gospodarstw rolnych znajdowało się poniżej poziomu 1 ha i

Tabela 1. Gospodarstwa rolne prowadzące działalność rolniczą wg poziomu wykształcenia rolniczego osoby kierującej
 Table 1. Agricultural holdings with agricultural activity according to level of education of their managers

Województwo/ Province	Liczba gospodarstw rolnych według poziomu wykształcenia/ Number of farms according to level of education													
	wyższe/higher		policjalne/ postgraduate		średnie zawodowe/ medium		zasadnicze zawodowe/ secondary		kursy rolnicze/ agricultural courses		bez wykształcenia/no education		razem/total	
	2002	2010	2002	2010	2002	2010	2002	2010	2002	2010	2002	2010	2002	2010
Dolnośląskie	1 309	1 970	267	259	6 683	7 938	7 846	7 041	27 158	19 028	56484	47 761	99 747	83 997
Kujawsko-pomorskie	1 463	2 219	188	180	8 481	10 730	18 246	16 145	24 826	14 368	45698	34 263	98 902	77 905
Lubelskie	3 161	5 481	291	508	14 054	19 117	19 532	18 898	80 880	51 468	145 895	138 087	263 813	233 559
Lubuskie	550	857	93	82	2 710	3 398	2 820	2 786	7 967	5 528	22 475	18 202	36 615	30 853
Łódzkie	1 579	2 413	318	319	9 531	12 590	20 777	19 878	48 348	29 809	85 573	78 512	166 126	143 521
Małopolskie	1 383	2 267	179	214	7 840	10 324	17 956	17 804	57 900	40 921	174 762	149 848	260 020	221 377
Mazowieckie	2 896	5 399	476	609	14 682	21 726	36 168	36 108	71 059	45 974	146 325	138 147	271 606	247 963
Opolskie	605	737	144	182	3 850	4 057	4 896	4 074	14 466	8 369	31 999	19 400	55 960	36 820
Podkarpackie	1 299	2 206	217	255	8 021	10 378	11 707	12 298	54 138	41 866	160 647	156 292	236 029	223 295
Podlaskie	902	2 097	146	302	6 790	10 667	11 547	12 423	31 706	18 581	45 011	48 221	96 102	92 291
Pomorskie	883	1 288	102	141	3 779	4 839	8 292	8 139	13 997	9 309	25 612	23 433	52 665	47 149
Śląskie	819	1 033	149	144	4 565	5 265	7 654	6 541	26 451	18 754	94 023	70 957	133 661	102 694
Świętokrzyskie	804	1 295	174	241	5 232	6 946	7 723	7 013	32 459	22 309	82 251	77 059	128 943	114 863
Warmińsko-mazurskie	1 043	1 768	75	111	4 188	5 688	5 926	5 944	15 745	10 635	31 646	28 100	58 623	52 245
Wielkopolskie	2 664	4 192	379	345	15 630	20 067	28 789	26 350	44 022	27 100	81 902	66 147	173 386	144 201
Zachodniopomorskie	1 119	1 798	105	76	3 489	4 390	3 773	3 626	11 458	7 834	25 749	20 609	45 693	38 333
Ogółem/Total	22 479	37 020	3 303	3 968	119 525	158 120	213 652	205 068	562 580	371 853	1 256 052	1 115 038	217 7891	1 891 066
Udział/Share [%]	1,0	1,9	0,2	0,2	5,5	8,4	9,8	10,8	25,8	19,7	57,7	59,0	100,0	100,0

Źródło: dane PSR z 2002 i 2010.

nie miało charakteru towarowego. W kolejnym spisie rolnym z 2010 r. liczba gospodarstw rolnych ogółem wynosiła 2277,6 tys., w tym gospodarstw powyżej 1 ha było 1562,4 tys. (68,6%). Liczba gospodarstw poniżej 1 ha spadła do 715,0 tys. (31,4%).

W zbiorowości rolników kierujących gospodarstwami rolnymi zaszły istotne i wymierne zmiany z punktu widzenia statystycznego, które wyrażają się przyrostem liczby osób z wyższym wykształceniem z 22,5 tys. (1,0%) w 2002 r. do 37,0 tys. (1,9%), przy ogólnym spadku liczby gospodarstw rolnych o 8,7%. Godny podkreślenia jest fakt wzrostu liczby osób z wykształceniem na poziomie średnim zawodowym – z 5,5 do 8,4%. Liczba osób, które nadal pozostają bez formalnego wykształcenia rolniczego spadła z 1256,0 tys. do 1115,0 tys., ale w całej populacji udział tych osób wzrósł z 57,7 do 59,0%.

W układzie wojewódzkim najwięcej osób z wykształceniem opartym jedynie na kursach rolniczych i osób bez formalnego wykształcenia znajduje się w województwach: lubelskim (81,3% całej populacji), małopolskim (86,2%), podkarpackim (88,7%), śląskim (86,5%) i świętokrzyskim (86,5%).

Kolejną cechą badanej populacji w układzie województw było występowanie podobnego tempa zmian poziomu wykształcenia. Do województw mających duży potencjał intelektualny mierzony dyplomem wyższej uczelni można zaliczyć województwa lubuskie, pomorskie i warmińsko-mazurskie, czyli te dysponujące największym udziałem gospodarstw wielkoobszarowych. Największy udział osób z wykształceniem średnim wystąpił w województwach wielkopolskim, kujawsko-pomorskim, zachodniopomorskim i pomorskim.

Charakterystyka prowadzenia działalności rolniczej przez gospodarstwa indywidualne

Rolnicy w trakcie prowadzenia działalności rolniczej codziennie podejmują decyzje o różnej wadze, skali i skutkach dla dochodów gospodarstwa rolnego. Rolnik stoi przed wyborem jednego wariantu spośród wielu możliwości wynikających z analizy rynku i wysokości wsparcia płynących z europejskich funduszy. Rolnik powinien znać wszystkie procesy zachodzące w gospodarstwie rolnym, rozumieć jego funkcjonowanie, potrafić dysponować zasobami, które wchodzi w skład gospodarstwa – i co najważniejsze – przewidywać i rozwiązywać problemy, które mogą wystąpić w procesie produkcyjnym.

Według danych spisów rolnych z 2002 i 2010 r. dominującą pozycję w kierowaniu i zarządzaniu gospodarstwem rolnym ma tzw. użytkownik (mężczyzna). Odnotowano spadek tej kategorii z 97,7% w 2002 r. do 95,3% w 2010 r., co miało znaczenie przy ogólnym spadku liczby gospodarstw indywidualnych o 11,3%. W zarządzaniu gospodarstwami wzrósł odsetek kobiet (współżonek) – z 1,3 do 2,8%. Małe znaczenie miało kierowanie i zarządzaniem gospodarstwem rolnym przez innych członków rodziny i jako nowe zjawisko – osoby spoza rodziny (przez dzierżawę), co wystąpiło w wielkoobszarowych gospodarstwach rolnych, obejmujących tereny północno-zachodnie.

Okresy kierowania gospodarstwem rolnym

Jednym z problemów podjętym w badaniach w ramach spisu rolnego było określenie, jak długo jest kierowane i zarządzane gospodarstwo rolne przez daną osobę. Otrzymano w ten sposób odpowiedź na pytanie o stabilność i trwałość funkcji kierowniczych w rolnictwie. Z jednej strony pojawienie się młodych rolników jest pożądanym zjawiskiem, dlatego jest wspierane i premiiowane (obecnie 75 tys. zł) przez działanie „Ułatwienie startu młodym rolnikom” w PROW 2004-2006, jak i PROW 2007-2013. Działanie to wspierało rotację pokoleń i sprzyjało przejmowaniu gospodarstw przez młodych następców, a więc przez osoby przygotowane zawodowo do pełnienia samodzielnej roli w rolnictwie. Z drugiej strony, dużą wartością jest doświadczenie i stabilność w zawodzie, które objawia się wyższą produktywnością rolnictwa i zdolnością do utrzymania ściślejszego kontaktu z rynkiem rolnym.

Tabela 2. Gospodarstwa indywidualne prowadzące działalność rolniczą w zależności od osoby kierującej
Table 2. Agricultural holdings with agricultural activity according to their managers

Województwo/ Province	Liczba gospodarstw rolnych według osoby kierującej/ Number of farms according to managers									
	użytkownik/user		współmał- żonek/spouse		inny członek rodziny/other member of family		osoba spoza rodziny/ person out of family		razem/total	
	2002	2010	2002	2010	2002	2010	2002	2010	2002	2010
Dolnośląskie	96 894	79 430	1 250	2 508	930	1 315	152	204	99 226	83 458
Kujawsko- pomorskie	97 091	75 397	880	1 472	539	566	114	159	98 624	77 595
Lubelskie	257 620	222 796	3 306	6 578	2 351	3 544	341	453	263 618	233 372
Lubuskie	35 396	29 372	512	733	445	397	49	104	36 402	30 605
Łódzkie	162 823	136 914	1 777	4 233	1 124	1 937	200	275	165 924	143 359
Małopolskie	252 056	209 699	4 210	6 737	3 368	4 379	228	396	259 862	221 211
Mazowieckie	266 016	238 155	2 858	6 274	1 981	2 634	464	598	271 319	247 661
Opolskie	54 498	35 039	681	890	468	594	49	62	55 696	36 585
Podkarpackie	228 271	207 610	4 130	8 326	3 316	6 752	182	435	235 899	223 123
Podlaskie	94 457	89 384	711	1 575	676	1 041	177	196	96 021	92 195
Pomorskie	51 325	44 865	563	1 140	424	520	100	387	52 412	46 912
Śląskie	129 950	96 096	2 097	3 806	1 150	2 154	294	498	133 491	102 553
Świętokrzyskie	125 465	109 181	1 828	3 481	1 160	1 857	105	291	128 558	114 809
Warmińsko- mazurskie	57 357	50 384	608	1 015	394	441	57	158	58 416	51 998
Wielkopolskie	169 675	138 159	1 663	3 449	1 195	1 688	184	283	172 717	143 579
Zachodnio- pomorskie	44 314	35 929	513	1 113	382	687	106	145	45 315	37 874
Ogółem/Total	2 123 208	1 798 410	27 587	53 330	19 903	30 506	2 802	4 644	2 173 500	1 886 889
Udział/Share [%]	97,7	95,3	1,3	2,8	0,9	1,6	0,1	0,2	100,0	100,0

Źródło: dane PSR z 2002 i 2010

Source: PSR data 2002 and 2010

Młodymi rolnikami według kryteriów UE są osoby do 40. roku życia, które niekiedy samodzielność w rolnictwie uzyskują w późnym wieku. Zapewne z tego względu, działania ułatwiające start młodym rolnikom wydłużono do tak późnego wieku, aby dać szansę na samodzielność osobom długo pracującym w rolnictwie, ale proces dziedziczenia odbywa się po przejściu na rentę lub emeryturę rodziców.

Tabela 3. Gospodarstwa rolne według lat prowadzenia gospodarstwa przez osobę kierującą
 Table 3. Agricultural holdings according to years of their managing by managers

Województwo/ Province	Liczba gospodarstw według stażu kierowania/Number of farms according to years of managing															
	do 1 roku/ till 1 year		2-5		6-10		11-20		21 lat i więcej/ 21 years and more		razem/total					
	2002	2010	2002	2010	2002	2010	2002	2010	2002	2010	2002	2010				
Dolnośląskie	11 102	1 736	14 761	10 816	17 396	15 700	27 993	24 804	28 495	30 941	99 747	83 997				
Kujawsko-pomorskie	8 246	1 672	13 298	9 481	17 031	12 138	31 835	24 782	28 492	29 833	98 902	77 905				
Lubelskie	16 692	4 205	37 321	26 065	53 461	40 229	72 412	83 294	83 927	79 765	263 813	233 559				
Lubuskie	4 049	876	5 452	3 927	6 074	5 919	9 674	8 597	11 366	11 534	36 615	30 853				
Łódzkie	11 861	2 943	23 349	16 684	30 557	24 869	49 451	48 035	50 908	50 990	166 126	143 521				
Małopolskie	25 073	4 947	35 815	24 541	46 043	37 199	60 626	70 897	92 463	83 793	260 020	221 377				
Mazowieckie	21 532	4 582	38 238	28 653	52 873	43 012	77 479	86 786	81 484	84 931	271 606	247 963				
Opolskie	4 628	799	7 393	3 971	9 703	5 928	15 727	11 710	18 509	14 411	55 960	36 820				
Podkarpackie	16 523	4 860	31 689	26 789	41 851	39 611	53 671	67 028	92 295	85 007	236 029	223 295				
Podlaskie	6 977	1 594	13 177	10 505	18 438	17 550	27 186	32 980	30 324	29 664	96 102	92 291				
Pomorskie	5 297	822	7 449	5 847	9 154	8 475	16 217	14 286	14 548	17 718	52 665	47 149				
Śląskie	17 948	2 483	14 765	12 310	19 824	16 460	32 489	30 316	48 635	41 126	133 661	102 694				
Świętokrzyskie	9 002	2 293	16 103	12 490	23 474	19 595	34 920	37 960	45 144	42 524	128 643	114 863				
Warmińsko-mazurskie	5 717	974	8 959	6 744	10 821	9 969	17 364	16 350	15 762	18 208	58 623	52 245				
Wielkopolskie	12 349	3 399	22 909	17 219	31 095	22 797	56 776	45 938	50 257	54 848	173 386	144 201				
Zachodniopomorskie	5 115	846	7 373	5 828	8 386	7 943	12 172	11 623	12 647	12 092	45 693	38 333				
Ogółem/Total	182 111	39 031	298 051	221 870	396 181	327 394	595 992	615 386	705 256	687 385	2 177 591	1 891 066				
Udział/Share [%]	8,4	2,1	13,7	11,7	18,2	17,3	27,3	32,5	32,4	36,4	100,0	100,0				

Źródło: dane PSR z 2002 i 2010

Podsumowanie

Wartość wykształcenia mierzona cenzusem odpowiedniej szkoły lub uczelni nabiera we współczesnej dobie zupełnie nowego wymiaru. Na ogół uważa się, że definitywnie skończył się okres bezrefleksyjnego wykonywania zawodu rolnika na zasadzie zasiedzenia i dziedziczenia, a wkraczamy w czasy zupełnie nowe dla środowiska wiejskiego, w których bazuje się na ludziach otwartych intelektualnie, chłonnych na innowacje i niepoprzestających na raz zdobytych wiadomościach.

W ciągu dłuższego okresu nastąpiła określona ewolucja polegająca na tym, że na wieś napływały osoby ze świadectwem szkoły średniej lub dyplomem wyższej uczelni, które zmieniły pejzaż wsi i przekonały niezdecydowanych, że wieś staje się środowiskiem intelektualnie rozbudzonym, w które warto angażować się społecznie i zawodowo. Kategoria wykształcenia przekłada się na osiągnięte wyniki produkcyjne, zakres podejmowanych decyzji, kontakty z rynkiem i umiejętności korzystania z funduszy europejskich.

Wyniki spisów rolnych przeprowadzonych między 2002 r. a 2010 r. wskazują, że następuje powolna, ale jednak systematyczna zmiana w poziomie wykształcenia ludności rolniczej. Rolnicy w starszym wieku nie legitymują się świadectwem ukończenia żadnej szkoły rolniczej, ale dysponują kapitałem w postaci doświadczenia i stażu pracy, znajomości warunków społeczno-gospodarczych oraz realiów wsi i obszarów wiejskich. Formalne braki wykształcenia pokonują w systemie szkoleń i kursów, które są niezbędne do spełniania wymogów wzajemnej zgodności.

Literatura

- Klepacki B. 2007: *Niematerialne czynniki rozwoju rolnictwa polskiego*, Roczn. Nauk. SERiA, t. IX, z. 1.
- Kłodziński M. 2005: *Kapitał ludzki, społeczny i kulturowy polskiej wsi*, [W:] *Kwestia agrarna w Polsce i na świecie*, SGGW, Warszawa.
- Kodeks cywilny. 1964: Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r., Dz.U. 1964 nr 16 poz. 93.
- Miś T. 2010: *Rola kapitału ludzkiego w rozwoju regionu rozdrobnionego rolnictwa*, UR, Rzeszów.
- Powszechny Spis Rolny 2002 i 2010*: GUS, Warszawa.
- Prus P., Wawrzyniak B.M. 2011: *Charakterystyka regulacji prawnych Unii europejskiej w zakresie wymogów wzajemnej zgodności*, Roczn. Nauk. SERiA, t. XIII, z. 2.
- Wawrzyniak B. M., Wojtasik B. 2001: *Kategoria poziomu wykształcenia jako wskaźnik aktywności ekonomicznej ludności wiejskiej*, [W:] *Rola agrobiznesu w kształtowaniu jakości życia*, AE, Wrocław.
- Wilkin J. 1998: *Bariery edukacyjne i informatyczne*, [W:] *Rozwój obszarów wiejskich w Polsce*, FAPA, Warszawa.

Summary

The paper presents changes in education level of rural inhabitants which took place between agricultural indexes from 2002 and 2010. Increase of requirements to managers of agricultural holdings was considered as main reason influencing on human factor creation what results of requirements of cross-compliance. The results of agricultural index shows that among managers of farms there are more and more young people. Only 36,4% people managed them 21 and more years. There can be observed clearly noticed rotation of generation into direction of rejuvenation of individual farmers.

Adres do korespondencji
dr hab. Bartosz Mickiewicz, prof. nadzw. ZUT
Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie
Zakład Ekonomii Środowiska
ul. Żołnierska 47, 71-210 Szczecin
tel. (91) 449 69 80
e-mail: bartosz.mickiewicz@zut.edu.pl